

УДК 339.727.24

Довжук Ігор Володимирович (1963 р.н.). Закінчив історичний факультет Луганського державного педагогічного інституту в 1988 р. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і українознавства Східноукраїнського національного університету. Має понад 10 наукових праць. Спеціалізується в галузі соціально-економічної історії України XIX – початку ХХ ст.

Іноземні інвестиції в промисловість Наддніпрянської України (друга половина XIX ст.)

Розповідається про недостатнє нагромадження капіталів у руках вітчизняних промисловців, економічна відсталість Російської імперії, орієнтація уряду на зарубіжні інвестиції, що створювало сприятливий ґрунт для проникнення в українські губернії іноземних підприємців. Не зустрічаючи економічного опору, вони легко захоплювали ключові позиції у найважливіших галузях промисловості, збагачувалися за рахунок освоєння наших природних багатств.

The article explains reasons of domination of foreign investors on Nikolaev market before the Revolution of 1917, lack of capitals accumulated in the hands of local manufacturers, weak economy of Russian empire, absence of competition led to their monopoly in the South of Ukraine.

Наддніпрянська Україна в пореформений період посіла провідне місце в Російській імперії у сфері видобутку кам'яного вугілля, виробництва чавуну, заліза й сталі. Це стало можливим завдяки переважно іноземному капіталові, який інвестував гроші в українську промисловість. Проблемі присутності у зазначеній час іноземного капіталу в Російській державі присвячено ряд наукових досліджень. Проте їх автори (В.І.Бовикін, О.І.Лугова та ін.) не розглядають діяльність іноземних підприємців в українській промисловості, особливо щодо Донецького басейну. Автор цієї статті намагається простежити найважливіші аспекти діяльності акціонерних товариств з німецьким, французьким, бельгійським капіталом на Півдні України, їх роль у розвитку української індустрії, а також показати причини орієнтації імперського уряду на зарубіжні інвестиції.

Природні ресурси Наддніпрянської України, дешева робоча сила, інтенсивне залізничне будівництво, а також високі прибутки приваблювали іноземних інвесторів. Так, близько половини французьких коштів вкладалось у добувну і металургійну промисловість Донецького басейну [1]. Загальна сума французьких капіталів у Наддніпрянщині, що працювали за французькими чи російськими статутами, становила 220 млн. франків. Бельгійці вкладали в українські підприємства 155 млн. крб., або понад ½ всіх вкладе-

них коштів у Російській імперії. Німці використовували свої кошти (29,7 млн. крб., або 1/15 всіх вкладів) для будівництва заводів і банків, англійці виділили 23 млн. крб., або 1/20 всіх вкладів в імперії [2]. В останнє десятиріччя XIX ст. іноземні інвестиції у вигляді акціонерного капіталу в Російській імперії досягли 911 млн. крб., у тому числі в гірничозаводській промисловості – 437,9, у металевій – 145,3, хімічній – 29,3, керамічній – 26,6, харчовій – 11,4, текстильній – 71,4 [3].

Вже на 1900 р. 72% акціонерних капіталів гірничозаводської промисловості Російської імперії належало іноземцям, а в українських губерніях їх частка сягала 80-90%. За період з 1890 по 1900 р. іноземні капітали лише в кам'яновугільній промисловості зросли в 5,6 рази, досягши в 1900 р. 95,3 млн. крб. Акціонерні компанії з іноземним капіталом зосереджували половину видобутого вугілля Донбасу [4].

Зазначимо, що в руках іноземців майже повністю знаходилася металургійна промисловість. Наприкінці XIX ст. на півдні України діяли 18 доменних і 4 переробних заводи із 45 печами, виробництво яких сягнуло 13,6 млн. пудів чавуну, причому тільки 4 з 18 підприємств були засновані за рахунок вітчизняних капіталів [5].

Іноземних інвесторів приваблювали надприбутки, що давали названі галузі промисловості. Наприкі-

нці XIX ст. на великих підприємствах прибутки становили 30-40%. У Донецькому басейні дивіденди іноземних капіталістів у 3-4 рази перевищували прибутки аналогічних підприємств у Західній Європі [6].

Іноземні підприємці, що працювали в українській промисловості, здобули за короткий час великі капітали. Так, прибутки Д.Юза оцінювалися в межах 10 млн. крб. Як йому це вдалося? Ще в 1869 р. в Лондоні було зареєстроване англо-російське акціонерне Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного й рейкового виробництв, яке було допущено до діяльності в Російській імперії. Метою його створення було виготовлення локомотивів, залізничних вагонів, рейок, різних виробів із заліза, а також експлуатація залізних і кам'яновугільних рудників. Початковий акціонерний капітал Товариства складав 300 тис. ф. ст., що були розділені на 6 тис. акцій [7]. Правління Новоросійського товариства знаходилося в Лондоні, а відповідальне агентство – у С.-Петербурзі.

Імперський уряд, укладаючи пільговий договір з Новоросійським товариством, ставив за мету перетворити Юзівський металургійний завод в один з головних постачальників рейок для російських залізниць. Товариству гарантувалася виплата зі скарбниці пільгової премії, що відповідало умовам концесії [8]. У 1874 р. Юз купив у підприємця С.Полякова його права на концесію для заснування Азовського металургійного заводу, де передбачалась аналогічна видача пільгової премії при щорічній продуктивності в 500 тис. пудів. У результаті цієї угоди Юз мав можливість отримувати щорічно зі скарбниці грошових премій за виробництво рейок до 400 тис. крб. [9].

Отже, завдяки урядовому протегуванню почалося будівництво металургійного заводу у верхів'ях річки Кальміус, поблизу с.Олександрівки. Тут же знаходилися родовища кам'яного вугілля, а також були виявлені поклади залізних руд. На цій території почалася розробка покладів вогнетривкої глини, вапняку, доломіту. Марганець привозили з Англії. У 1872 р. була побудована залізнична лінія Костянтинівка-Оленівка, від якої простягнулися вітки до заводу й кopalень. З цього ж року почалася регулярна виплавка чавуну. У 1873 р. почався прокат рейок, а в 1879 р. – виплавка сталі.

Першу мартенівську піч на Юзівському заводі побудували в 1878 р., а в 1882 р. їх діяло вже чотири, і підприємство почало виготовляти сталеві рейки за містъ пудлінгових [10]. Завод Юза протягом 70-80-х рр. був єдиним у Наддніпрянській Україні великим металургійним підприємством. Крім того, це був перший заклад, який зміг організувати (у масштабах

великого виробництва) плавку чавуну на донецькому коксі та налагодити масовий випуск рейок. На 1882 р. на заводі діяли 3 домни, 24 пудлінгові печі, 13 зварочних і 5 сталеліварних печей; при заводі працювали механічне й ливарне відділення з 3 вагранками. У 1881 р. тут було 3,5 тис. робітників, а вартість виробництва становила 2,5 млн. крб. Крім того, працювали: завод для виготовлення цегли, труб, моделей вогнетривких глин, 33 коксові печі, 3 кам'яновугільні шахти [11].

Дрібні селянські розробки не витримували конкуренції з великими акціонерними товариствами. Так, у Донбасі зі 114 великих кopalень, що були досліджені в 1901 р., 94% вугілля давали акціонерні підприємства [12]. Товариство для розробки кам'яної солі й вугілля на Півдні Росії, що було засноване 1895 р., узяло в оренду землі у щербинівських селян. До французьких капіталістів перейшли шахти Риковського, а Прохорова – до рук Товариства Білянських кам'яновугільних кopalень, що стало співвласником Російсько-бельгійського товариства з видобутку вугілля (22,6 млн. пудів щорічно) [13].

Білянському товариству належало 4,3 тис. багатих на вугілля земель. Акціонерний капітал на 1897 р. налічував 3,3 млн. франків. На 1898 р. він зріс до 4 млн. франків. Видобувати вугілля почали із серпня 1898 р. і вже через рік мали 0,5 млн. пудів кам'яного вугілля. У 1900 р. Білянське товариство вже видавало на-гора 5,2 млн. пудів вугілля. На цей час воно володіло половиною акцій Товариства цементного виробництва і вапняних печей на р. Білій (засноване в 1898 р.). Компанія придбала також рудник, багатий на залізну руду, у Товариства скелеватських рудників, а після його продажу Товариству білянських доменних печей на певних умовах стала співзасновником залізоробного виробництва на Півдні України. Компанії дісталося 5 тис. акцій Білянського товариства доменних печей (із загальної кількості 40 тис. акцій). Портфель товариства Білянських кам'яновугільних кopalень складався з 5 тис. звичайних акцій Товариства цементного виробництва, 5 тис. іменних акцій Білянських доменних печей і 12,5 тис. акцій скелеватських залізних рудників. Вартість вугленосної землі на 1900 р. оцінюється в 3,2 млн. франків. Актив Товариства за якихось кілька років зріс майже в 3 рази і досяг 11,1 млн. франків. Швидко зростали й доходи акціонерів: якщо в 1899 р. вони становили 46,8 тис. франків, то в 1900 р. – 161,1 тис. [14]. Проте економічна криза початку ХХ ст. негативно вплинула на зростання прибутків Товариства.

Сприятливі умови для діяльності в Донбасі мало

Товариство Брянських заводів (французький капітал). Воно прибрало до рук шахти Булатова, Бабича, Савенка і Пестерева. Основний капітал Товариства на кінець XIX ст. становив 3,5 млн. крб., землі воно мало 1,7 тис. дес. Протягом 1894-1898 рр. видобуток кам'яного вугілля зрос з 1,7 до 9 млн. пудів, а коксу – з 26,6 тис. до 2,3 млн. пудів [15].

Місцеві промисловці, не маючи змоги організувати самостійне виробництво, намагалися використати свої капітали в товариствах змішаного типу. Показовим щодо цього було Південноросійське Дніпровське металургійне товариство, створене в 1887 р. До його складу входили дійсний статський радник В. М. Танішев, дворянин В.О.Ляський, купець першої гільдії Е.Гурберт, німецькі піддані Вільгельм Рау і Роберт Сюрмонд, бельгійські піддані Карл Деллау-Матьє, барон де Макар, Георгій Пастор і Адолф Грейнер. Що ж об'єднувало цих різних за соціальним походженням людей? Перш за все спільні капітали і прагнення примножити їх. Капітал Товариства складався з 5 млн. крб. основного і 2,5 млн. облігаційного [16].

Іноземний капітал проникав не лише у велиki капіталістичні об'єднання. Існували й відносно невеликі підприємства. Так, у 1874 р. на землях графинь Дзялинських і Стадницької виникло товариство Денишівського чавуноливарного і залізоробного заводу на паях. Його засновниками виступили іноземні підприємці А.Беккерс, Г.Допельмаєр, Р.Зейме, А.Петерс і І.Фелькнер (основний капітал 800 тис. крб.). Це ж товариство взяло в аренду в 1878 р. Високопечанський завод поміщика Таранова [17].

Іноземний капітал посідав провідне місце в машинобудуванні. Зі 170 осіб, що стали засновниками підприємств по виробництву сільськогосподарської техніки, майже 35% були іноземцями. На німецькі капітали засновані паровозобудівні заводи в Луганську та Харкові, на бельгійські – Катеринославський

вагонобудівний завод. Засновниками Чорноморського механічного завodu та суднобудівного в Миколаєві стали підприємці з Бельгії.

Наприкінці XIX ст. у Миколаєві організувалося суднобудівне Анонімне товариство механічного виробництва на Півдні Росії (з капіталом 10 млн. франків на 1898 р.). У 1896 р. Товариство виготовило продукції на 7,1 млн. франків. Його керівництву вдалося у 1897/98 рр. отримати державних замовлень на 9 млн. франків. Адміралтейство довірило Товариству виготовлення парових котлів і машин, рухомих механічних баштових установок для панцерника “Князь Потемkin Таврический”, що споруджувався на верфях казенного адміралтейства у Миколаєві. На наступний виробничий рік Товариство отримало замовлень на 18 млн. франків. Його прибутки перевищили всі очікування акціонерів. Якщо аналогічні підприємства в Бельгії мали прибуток 120,3 тис. франків, то в Україні – 1,1 млн. франків, з них 600 тис. планувалося видати на дивіденди [18]. Як бачимо, представники західноєвропейського капіталу зі знанням справи розгорнули своє підприємництво на українській землі.

На кінець XIX ст. іноземні підприємці придбали всі найкращі родовища кам'яної солі. Лише одне вітчизняне товариство солепромисловців зберегло свої позиції в цій конкуренції. Це було Південноросійське промислове товариство з основним капіталом в 1 млн. крб. Його засновниками були дворянин К.О.Масевський та купець І.І.Комен [19].

Таким чином, недостатнє нагромадження капіталів у руках вітчизняних промисловців, економічна відсталість України та Росії, орієнтація імперського уряду на зарубіжні інвестиції створювали сприятливий ґрунт для проникнення в українські губернії іноземних підприємців. Не зустрічаючи економічного опору, вони легко захоплювали ключові позиції у найважливіших галузях промисловості, збагачувалися за рахунок освоєння наших природних багатств.

Література

1. Эвентов Л.Я. Иностранные капиталы в русской промышленности. – М.; Л., 1931. – С. 26.
2. Оль П.В. Иностранные капиталы в России. – Петроград, 1922. – С. 145-234.
3. Ляшенко П.И. История народного хозяйства СССР. – М., 1952. – Т. 2. – С. 148.
4. Эвентов Л.Я. Назв. праця. – С. 45-47, 62.
5. Там само. – С. 58-59.
6. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. – М., 1954. – С. 16.
7. Російський державний історичний архів (далі – РІА), ф. 1494, оп. 1, спр. 42.
8. РІА, ф. 37, оп. 67, спр. 213, арк. 1.
9. Соловьева А.М. Промышленная революция в России в XIX в. – М., 1990. – С. 181.
10. Володин Г.Г. По следам истории: Очерки из истории Донецкого ордена Ленина металлургического завода им. В.И.Ленина. – Донецк, 1967. – С. 18.
11. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. – К., 1972. – С. 128-129; Сборник статистических сведений Екатеринославской губернии. – Вып.3. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886. – С. 229.
12. Тихонов Б.В. Каменноугольная промышленность и черная металлургия России во второй половине XIX в. – М., 1988. – С. 183.
13. Потолов С.И. Рабочие Донбасса в XIX в. – Л., 1963. – С. 78-80.
14. РІА, ф. 22, оп. 4, спр. 416, арк. 10-48.
15. РІА, ф. 37, оп. 65, спр. 2851, арк. 42-46; ф. 32, оп. 1, спр. 1334, арк. 2-4.
16. РІА, ф. 23, оп. 24, спр. 42, арк. 90-92, 118-120.
17. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – Т. 2. – К., 1962. – С. 73-75.
18. РІА, ф. 37, оп. 70, спр. 30, арк. 295-299.
19. РІА, ф. – Ф. 20, оп. 4, спр. 3835, арк. 26-28, 77.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2001